

Dr. iur. cand. Egons Rusanovs

ZAB «Rusanovs & Partneri» advokāts

Mg. iur. Linda Lielbriede

ZAB «Rusanovs & Partneri» advokāta palīdzē

Cilvēku tirdzniecība kā noziedzīgs nodarījums Krimināllikuma izpratnē

I. Noziedzīgā nodarījuma raksturelementu vispārējā izpratne

Cilvēku tirdzniecība (angļu val. – *human trafficking*) pamatoti tiek uzskatīta par vienu no smagākajiem personas cilvēktiesību pārkāpumiem, kas izpaužas kā cietušā cieņas un fiziskās un psiholoģiskās integritātes pārkāpums. [1] Bieži vien šis nodarījums tiek saprasts vai raksturots arī kā mūsdienu verdzības forma. [2] Tā, piemēram, kā atzīmēts Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē, cilvēku tirdzniecība pēc savas būtības un ekspluatācijas mērķa ir balstīta uz īpašumtiesībām piešķirto pilnvaru īstenošanu. [3] Citiem vārdiem – nodarījuma veicēji uzskata cilvēkus par precī jeb objektu, ko iespējams pirkt vai pārdot ekonomiskā labuma iegūšanai. [4]

Tiesiskais ietvars, kas aplūko cilvēku tirdzniecību kā sodāmu nodarījumu raksturojošās pazīmes, ir ārkārtīgi plašs, aptverot ne vien nacionālās tiesības, bet arī starptautisko regulējumu. Lai gan valsts pārvaldes iestādes laiku pa laikam organizē iekšējas apmācības cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomā, kā arī periodiski sniedz plašus un daudzveidīgus ziņojumus pārnacionālajām institūcijām, Latvijā līdz šim nav bijis rodams unificēts un vispusīgs ieskats minētā nodarījuma raksturojumā un tiesiskajā būtībā. Šādam ieskatam piemīt gluži praktiska nozīme, kas balstās nepieciešamībā nošķirt cilvēku tirdzniecību no citiem nodarījumiem vai praksēm, kam, iespējams, ir ārēja līdzība, bet kas tomēr nesasniedz tādu bīstamības vai kaitīguma pakāpi, kas raksturīga cilvēku tirdzniecībai. Tādējādi autoru mērķis dažu publikāciju apjomā ir sniegt plašāku apskatu par cilvēku tirdzniecību kā noziedzīgu nodarījumu un tā kvalifikācijas niansēm, vienlaikus piedāvājot teorijā un zinātnē balstītus orientierus tā juridiski korektai atpazīšanai.

Latvijā kriminālatbildība par cilvēku tirdzniecību pirmoreiz tika noteikta ar 2002. gada 25. aprīļa likumu, kas papildināja Krimināllikumu ar diviem jauniem pantiem: 154.¹ pantu «Cilvēku tirdzniecība» un 154.² pantu «Cilvēku tirdzniecības jēdziens». [5] Vienlaikus ar minētajiem grozījumiem likumdevējs noteica, ka kriminālatbildība par cilvēku tirdzniecību iestājas, ja tā tiek veikta uz ārvalstīm.

Savukārt ar 2004. gada 16. decembra likumu no Krimināllikuma 154.¹ pantu pirmās daļas dispozīcijas tika izslēgti vārdi «uz ārvalsti», tādējādi paredzot atbildību par šo noziegumu izdarīšanu arī tad, ja šādas darbības izdarītas Latvijas teritorijā. [6] Tādējādi, lai noziegumu atzītu par cilvēku tirdzniecību, nav jākonstatē valsts robežas šķērsošana, jo tā var tikt veikta arī vienas valsts ietvaros. [7]

Šāda likumdevēja izvēle tolaik bija pamatota ar nepieciešamību ieviest prasības, kas noteiktas 2005. gada 16. maija Eiropas Padomes Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību [8] IV sadaļā,

kurā tika nostiprināta prasība visām Eiropas Padomes dalībvalstīm, tostarp Latvijai, nacionālajos normatīvajos aktos nostiprināt cilvēku tirdzniecības kriminalizēšanu neatkarīgi no ģeogrāfiskā lokalizējuma.

Nosakot atbildību par cilvēku tirdzniecību, likumdevējs Krimināllikuma 154.¹ panta pirmajā daļā veidojis vienkāršo dispozīciju, tikai nosaucot noziedzīgu nodarījumu – *cilvēku tirdzniecība*, un neapprakstot tā pazīmes. [9]

Patlaban Krimināllikuma 154.¹ pants ir izteikts šādā redakcijā: «(1) Par cilvēku tirdzniecību – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas. (2) Par cilvēku tirdzniecību, ja tā izdarīta pret nepilngadīgo vai ja to izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no trim līdz divpadsmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas, un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās. (3) Par cilvēku tirdzniecību, ja tā apdraudējusi cietušā dzīvību vai izraisījusi smagas sekas vai ja tā izdarīta ar sevišķu cietsirdību vai pret mazgadīgo, vai ja to izdarījusi organizēta grupa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no pieciem līdz piecpadsmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas, un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās.»

Iepretim Krimināllikuma 154.¹ panta pirmajai daļai otrajā un trešajā daļā ir noteikti minētā noziedzīgā nodarījuma kvalificētie sastāvi. Tādējādi atbilstoši Krimināllikuma 154.¹ panta otrajai daļai kriminālatbildība par cilvēku tirdzniecību iestājas, ja tā veikta

- 1) ar nepilngadīgu personu vai
- 2) ja to izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās.

Savukārt saskaņā ar Krimināllikuma 154.¹ panta trešo daļu kriminālatbildība par cilvēku tirdzniecību iestājas, ja tā

- 1) apdraudējusi cietušā dzīvību vai
- 2) izraisījusi smagas sekas, vai
- 3) ja tā izdarīta ar sevišķu cietsirdību, vai
- 4) ja tā izdarīta pret mazgadīgo, vai
- 5) ja to izdarījusi organizēta grupa.

Jānorāda, ka cilvēku tirdzniecība uzskatāma par izdarītu organizētā grupā, ja vismaz trīs personas izveidojušas apvienību nolūkā izdarīt cilvēku tirdzniecību, iepriekšējas vienošanās laikā sadalot pienākumus. [10] Lai noziedzīgu nodarījumu kvalificētu kā izdarītu organizētā grupā, nav obligāti jākonstatē fakts, kurā vietā un precīzi kādā laikā vainīgās personas vienojās par kopīga nozieguma

izdarīšanu un lomu sadali. [11] Taču, lai inkriminētu analizējamo noziegumu izdarīšanu organizētā grupā, ir obligāti konstatējamas iepriekš norādītās apvienības pazīmes, un tajā pašā laikā šo pazīmju konstatēšana ir legāls pamats cilvēku tirdzniecības noziegumu sevišķi kvalificētā sastāva veidošanai. [12] Būtiski ir konstatēt arī to, ka katrs grupas dalībnieks, veicot savus pienākumus kopīgu darbību ķēdē, ir apzinājies, ka bez viņa darbojas vēl vismaz viena persona un kuras, pildot tām uzdotos pienākumus, sekmē kopīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. [13]

Ievērojot cilvēku tirdzniecības kā noziedzīga nodarījuma komplicēto raksturu, likumdevējs kriminālatbildības piedraudējumu par šo nodarījumu konstruēja tādējādi, ka atsevišķā likuma normā – Krimināllikuma 154.² pantā – nostiprināja jēdziena «cilvēku tirdzniecība» skaidrojumu.

Šobrīd Krimināllikuma 154.² pants ir izteikts šādā redakcijā: «(1) Cilvēku tirdzniecība ir ekspluatācijas nolūkā izdarīta personu savervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana vai saņemšana, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu vai izmantojot personas atkarību no vainīgā vai tās ievainojamības vai bezpalīdzības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu tirdzniecībai, no kuras ir atkarīgs cietušais. (2) Nepilngadīgā vervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana vai saņemšana ekspluatācijas nolūkā atzīstama par cilvēku tirdzniecību arī tādā gadījumā, ja tā nav saistīta ar jebkuru šā panta pirmajā daļā minēto līdzekļu izmantošanu. (3) Ekspluatācija šā panta izpratnē ir personas iesaistīšana prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā, piespiešana veikt darbu, sniegt pakalpojumus vai izdarīt noziedzīgus nodarījumus, turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personas cita veida piespiedu nodošana citas personas atkarībā), turēšana kalpībā vai arī personas audu vai orgānu nelikumīga izņemšana. (4) Ievainojamības stāvoklis šā panta izpratnē nozīmē, ka tiek izmantoti apstākļi, kad personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties ekspluatācijai.»

Tādējādi atbilstoši likumdevēja izraudzītajai likumdošanas tehnikai tieši Krimināllikuma 154.² panta pirmajā daļā izsmeļoši ir noteiktas konkrētā noziedzīgā nodarījuma objektīvo pusi veidojošās pazīmes jeb aktīva darbība, kas var izpausties kā

- 1) savervēšana,
- 2) pārvadāšana,
- 3) nodošana,
- 4) slēpšana,
- 5) izmitināšana,
- 6) saņemšana. [14]

Gan šis apstāklis, gan faktors, ka likumdevējs Krimināllikuma 154.¹ panta trešajā daļā ir nosaucis tikai prettiesisko darbību, bet tās praktiskās jeb objektīvajā realitātē fiksējamās izpausmes noteicis citās tiesību normās – Krimināllikuma 154.² pantā un starptautiskajos tiesību aktos –, autoru ieskatā, Krimināllikuma 154.¹ panta trešo daļu ļauj uzskatīt par blanketu normu.

Saskaņā ar Senāta judikatūru Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu dispozīcijās ir atšķirīgas konkretizācijas pakāpes noziedzīgo nodarījumu sastāvu aprakstīšanā. Tādējādi ir sastopamas pantu dispozīcijas, kurās pilnīga noziedzīga nodarījuma aprakstīšanā nepieciešams izmantot likumpakārtotu normatīvo aktu. Parasti šādās dispozīcijās ir norāde uz noteikumu pārkāpumiem. Šādas dispozīcijas atbilstoši krimināltiesību doktrīnā un judikatūrā nostiprinātajam dēvē par blanketām normām – «blankets» no franču valodas vārda «blanc». [15] Bez atsauces uz citiem normatīvajiem priekšrakstiem nav iespējams izdibināt konkrētu cilvēku tirdzniecības kā noziedzīgā nodarījuma sastāva juridisko iedabu, līdz ar to Krimināllikuma 154.¹ panta trešajai daļai piemīt blanketas normas raksturs.

Ievērojot cilvēku tirdzniecības jēdziena plašo tvērumu un gan Krimināllikuma 154.¹ panta, gan Krimināllikuma 154.² panta blanketumu, būtisku nozīmi iegūst jau norādītais aspekts par relevanto nacionālo un starptautisko tiesību regulējuma vispusīga izvērtējuma lomu, identificējot iespējamu cilvēku tirdzniecību un to juridiski pareizi kvalificējot.

Šajā aspektā jāakcentē tiesību doktrīnā skaidrotais, ka nacionālajā regulējumā kriminālatbildība par cilvēku tirdzniecību tiek piemērota, ievērojot starptautiskajos normatīvajos aktos nostiprinātos tiesiskos priekšrakstus un prasības, kas attiecības uz šo noziedzīgo nodarījumu kategoriju. Par šādiem starptautisko tiesību aktiem tiek uzskatīti: [16]

- 1) 1949. gada 2. decembra Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencija par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo personu puses novēršanu;
- 2) 2000. gada 15. novembra Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to (arī – Palermo protokols);
- 3) 2005. gada 16. maija Eiropas Padomes Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību;
- 4) 2011. gada 5. aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI,
- 5) kā arī virkne citu nacionālo un starptautisko tiesību normu un tiesību palīgavotu.

Kā vēsturiski pirmais cilvēku tirdzniecības problemātiku normatīvi unificējošais starptautisko tiesību akts tiek atzīmēta 1949. gada 2. decembra (1950. gada 21. marta) Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Konvencija par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo

personu puses novēršanu [17]. Jāņem vērā, ka šis tiesību akts primāri ir vērsts uz cilvēku tirdzniecības seksuālas ekspluatācijas nolūkā novēršanu, nevis citiem cilvēku tirdzniecības kā personu ekspluatācijas veidiem.

Visaptveroša «cilvēku tirdzniecības» jēdziena definīcija pirmo reizi tika sniegta 2000. gada 15. novembrī pieņemtajā Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokolā par cilvēku tirdzniecības, īpaši sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to [18] (turpmāk – Palermo protokols).

Atbilstoši Palermo protokola 3. panta (a) apakšpunktam «Cilvēku tirdzniecība» nozīmē ekspluatācijas nolūkos izdarītu cilvēku savervēšanu, pārvadāšanu, nodošanu, slēpšanu vai saņemšanu, izmantojot spēka pielietošanas draudus vai pielietošanu vai arī citas piespiešanas, aizvešanas ar varu, krāpšanas, maldināšanas vai viltus formas, izmantojot varas pozīcijas vai arī cilvēku neaizsargātību, vai arī dodot vai saņemot maksājumus vai labumus, lai panāktu kādas tādas personas piekrišanu, kurai ir vara pār citu personu. Ekspluatācija ietver, kā minimumu, citu personu prostitūciju vai citas seksuālas ekspluatācijas formas, piespiedu darbu vai pakalpojumus, verdzību vai verdzībai līdzīgas formas, kalpību vai orgānu izņemšanu».

Vienlaikus atbilstoši Palermo protokola 3. panta (b) apakšpunktam uzmanība pievēršama arī apstāklim, vai cilvēku tirdzniecības upuris izteicis piekrišanu paredzētajai ekspluatācijai.

Atbilstoši minētajam noregulējumam šī piekrišana netiek ņemta vērā tad, ja cilvēku tirdzniecības īstenotājs izmantojis kādu no Palermo protokola 3. panta (a) apakšpunktā minētajiem līdzekļiem, proti: «[...] izmantojot spēka pielietošanas draudus vai pielietošanu vai arī citas piespiešanas, aizvešanas ar varu, krāpšanas, maldināšanas vai viltus formas, izmantojot varas pozīcijas vai arī cilvēku neaizsargātību, vai arī dodot vai saņemot maksājumus vai labumus, lai panāktu kādas tādas personas piekrišanu, kurai ir vara pār citu personu.»

Jānorāda, ka Latvijas likumdevējs Krimināllikuma 154.¹ pantā un Krimināllikuma 154.² pantā izraudzījās pārņemt tieši Palermo protokolā nostiprināto cilvēku tirdzniecības definējumu, tostarp – kritēriju, kas saistāmi ar cilvēku tirdzniecības kā noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju konstatēšanu.

Saskaņā ar Palermo protokolu cilvēku tirdzniecību kā noziedzīgo nodarījumu raksturo trīs elementi – darbība (rīcība), līdzekļi un mērķis –, kuriem jāizpildās kumulatīvi, lai būtu iespējams konstatēt cilvēku tirdzniecības faktu. [19] Minētajam faktoram piemīt sevišķa nozīme, konkrētu nodarījumu kvalificējot kā cilvēku tirdzniecību.

Atbilstoši Palermo protokolam par šādiem elementiem, kas veido rīcības, līdzekļa un mērķa jēdzienu saturu cilvēku tirdzniecības īstenošanas gadījumā, tiek izdalīti:

Rīcība (objektīvās puses darbības)	Līdzeklis	Mērķis (nolūks)
<p>Persona tiek:</p> <ul style="list-style-type: none"> — vervēta, — pārvadāta, — slēpta, — izmitināta, — nodota citām personām vai arī saņemta no citas personas. 	<p>Rīcība jeb objektīvās puses darbības tiek īstenotas, pielietojot kādu no šiem līdzekļiem:</p> <ul style="list-style-type: none"> — krāpniecību, — draudus, — spēku vai cita veida piespiešanu, — aizvešanu ar viltu, — maldinot, — izmantojot personas atkarību no vainīgā vai — ievainojamības vai — bezpalīdzības stāvokli, — izmantojot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu, kurai ir vara pār cilvēku tirdzniecības upuri. 	<p>Ekspluatācija var izpausties kā:</p> <ul style="list-style-type: none"> — personas iesaistīšana prostitūcijā vai cita veida seksuāla izmantošanā, — piespiešana veikt darbu, — sniegt pakalpojumus, tostarp ubagošanu, — izdarīt noziedzīgus nodarījumus, — turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās, — turēšana kalpībā, — personas audu vai orgānu nelikumīga izņemšana.

Kā jau atzīmēts, tieši šiem kritērijiem piemīt būtiska nozīme, izprotot Krimināllikuma 154.¹ pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma raksturu un juridisko būtību, kā arī kvalifikācijas nianse nacionālajā noregulējumā.

Lai gan cilvēku tirdzniecība kā sodāms nodarījums visā Eiropā un arī citviet pasaulē tiek izcelta jau gadu desmitiem, ne vienmēr valstis savos nacionālajos tiesiskajos priekšrakstos ir ieviesušas adekvātus reaģēšanas mehānismus, lai izmeklētu šāda rakstura noziegumus. Tādējādi par Eiropas tiesību telpu unificējošu regulējumu saistībā ar cilvēku tirdzniecības kā noziedzīga fenomena

apkarošānu tiek uzskatīta 2005. gada 16. maija Eiropas Padomes Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. [20]

Jāņem vērā, ka arī Krimināllikuma 154.² panta kā cilvēku tirdzniecības jēdzienu skaidrojošās normas saturā tika nostiprinātas no 2005. gada 16. maija Eiropas Padomes Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību atvasināmās nostādnes.

Atbilstoši Eiropas Padomes Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 4. panta a. apakšpunktā sniegtajam skaidrojumam cilvēku tirdzniecība definēta šādi, proti, tā nozīmē «[...] personu savervēšanu, pārvadāšanu, nodošanu, slēpšanu vai saņemšanu, lietojot draudus vai spēku, vai arī citus piespiešanas, aizvešanas, krāpšanas, maldināšanas, ļaunprātīgas izmantošanas veidus vai izmantojot personas neaizsargātības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiālā vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas, kura kontrolē citu personu, piekrišanu ekspluatēšanas nolūkā. Eksploatēšana obligāti ietver citu personu izmantošanu prostitūcijā vai citus seksuālās izmantošanas veidus, piespiedu darbu vai pakalpojumu sniegšanu, verdzību vai darbības, kas līdzinās verdzībai, kalpību vai orgānu izņemšanu».

Būtiski uzsvērt, ka līdzīgi kā Palermo protokols, arī Eiropas Padomes Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību tās 4. punkta b. apakšpunktā paredz, ka «cilvēku tirdzniecības» upura piekrišana iecerētajai eksploatēšanai vispārīgi ir jāņem vērā. Saskaņā ar minēto tiesību normu šī piekrišana nav ņemama vērā, ja cilvēku tirdzniecības objektīvās puses realizēšanai tiek izmantots kāds no Eiropas Padomes Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 4. panta a. apakšpunktā norādītajiem aizliegtajiem līdzekļiem. Tādējādi «cilvēku tirdzniecības» upura piekrišana netiek ņemta vērā un nav valīda vien tad, ja darbības veiktas, «[...] lietojot draudus vai spēku, vai arī citus piespiešanas, aizvešanas, krāpšanas, maldināšanas, ļaunprātīgas izmantošanas veidus vai izmantojot personas neaizsargātības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiālā vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas, kura kontrolē citu personu, piekrišanu ekspluatēšanas nolūkā.» Tāpat jāatzīmē, ka piekrišanai nekad nepiemīt nozīme, ja to paudusi nepilngadīga persona. Jāpiemetina, ka attiecībā uz nepilngadīgām personām līdzekļu konstatācijai vispār nav nozīmes.

Saistībā ar cilvēku tirdzniecības iespējamo pazīmju konstatāciju nacionālajos kriminālprocesos vērību pelna Eiropas Padomes Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 20. panta saturs.

Šajā normā ir atzīmēts dalībvalstu pienākums izvērtēt to, kāda saistība ir konstatējama starp citas personas ceļošanas vai personas apliecinošo dokumentu paturēšanu, atņemšanu, paslēpšanu, sabojāšanu vai iznīcināšanu ar iespējamo cilvēku tirdzniecību. Šajā ziņā tiek atzīmēts, ka tikai apstākļos, ja šīs darbības ir «[...] izdarītas ar nodomu un cilvēku tirdzniecības veicināšanas nolūkā», tās ir iespējams pamatoti sasaistīt ar iespējami veiktās cilvēku tirdzniecības faktu. Citiem vārdiem – citas personas ceļošanas vai personas apliecinošo dokumentu paturēšana, atņemšana, paslēpšana, sabojāšana vai iznīcināšana pati par sevi nepierāda vai neapliecina darbību veikšanas mērķi cilvēku tirdzniecības nolūkam.

Krimināllikuma 154.² panta kā cilvēku tirdzniecības jēdzienu skaidrojošās normas saturā tika nostiprinātas arī no 2011. gada 5. aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI [21] (turpmāk – Direktīva 2011/36/ES) atvasināmās prasības. Šis normatīvais ietvars tika radīts ar primāro mērķi mazināt cilvēku tirdzniecību tādās sfērās kā seksuālo pakalpojumu sniegšana, vienlaikus atzīmējot arī arvien pieaugošo nepieciešamību vērsties pret ekspluatējošiem apstākļiem, kas sasniedz cilvēku tirdzniecības bīstamības pakāpi tādās jomās kā būvdarbi, lauksaimniecība vai mājkalpība. [22]

Direktīvas 2011/36/ES 2. panta 1. punktā ir nostiprināts, ka cilvēku tirdzniecības kā noziedzīga nodarījuma gadījumā sodāmas ir «šādas tīšas darbības: ekspluatācijas nolūkā izdarīta personu vervēšana, pārvadāšana, nodošana, izmitināšana vai saņemšana, tostarp kontroles pār minētajām personām maiņa vai nodošana, izmantojot draudus vai spēku, vai citā veidā piespiežot, aizvedot ar viltu, krāpjot, maldinot, ļaunprātīgi izmantojot varu vai personas neaizsargātības stāvokli vai dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu, kura kontrolē citu personu.»

Kā redzams no iepriekš citētajām normām, arī šis definējums faktiski ir nostiprināts Krimināllikuma 154.² panta pirmajā daļā.

Atbilstoši Direktīvas 2011/36/ES 2. panta 2. punktam «[n]eaizsargātības stāvoklis nozīmē situāciju, kad personai nav citas īstas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties attiecīgajai ļaunprātīgajai izmantošanai.»

Atklājot ekspluatācijas nolūka saturu, Direktīvas 2011/36/ES 2. panta 3. punktā nostiprināts, ka «[e]kspluatācija ietver vismaz personu iesaistīšanu prostitūcijā vai citus seksuālās izmantošanas veidus, piespiešanu veikt darbu vai sniegt pakalpojumus, tostarp ubagošanu, turēšanu verdzībā vai darbības, kas līdzinās turēšanai verdzībā, kalpībā, izmantošanu noziedzīgās darbībās vai orgānu izņemšanu.»

Vienlaikus šī tiesiskā ietvara kontekstā būtiski atzīmēt Direktīvas 2011/36/ES 2. panta 4. punktā noteikto, ka «[c]ilvēku tirdzniecībā cietušā piekrišana vai nu iecerētajai, vai reālajai ekspluatācijai netiek ņemta vērā, ja izmantots kāds no 1. punktā minētajiem līdzekļiem», proti, ja cilvēku tirdzniecība veikta, pielietojot kādu no šādiem līdzekļiem: «[...] izmantojot draudus vai spēku, vai citā veidā piespiežot, aizvedot ar viltu, krāpjot, maldinot, ļaunprātīgi izmantojot varu vai personas neaizsargātības stāvokli vai dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu, kura kontrolē citu personu.»

Tādējādi, līdzīgi kā citos jau iepriekš aplūkotos starptautisko tiesību aktos, arī Direktīvas 2011/36/ES saturā Eiropas Savienības likumdevējs nostiprinājis prasību par pienākumu kumulatīvi konstatēt trīs elementu iestāšanos – **rīcību, līdzekļus un nolūku.**

Līdztekus Direktīvas 2011/36/ES tiesiskajam ietvaram un citiem Eiropas Savienības līmeņa tiesību aktiem [23] uzmanība vēršama uz 1961. gadā pieņemto Eiropas Sociālo hartu, [24] kas ir Eiropas Padomes līgums, kurā garantētas dabiskās tiesības, līdz ar to tās attiecas uz visām personām to ikdienas dzīvē.

Cita starpā harta regulē cilvēku sociālās tiesības darba tiesību jomā, paredzot visdažādākos aspektus nodarbinātības jomā, piemēram, tiesības slēgt kolektīvus līgumus, tiesības uz taisnīgu atalgojumu, piespiedu darba un bērnu darba aizliegumu, darba ņēmēju īpašu aizsardzību vecumā no 15 gadiem līdz 18 gadiem, kā arī pievērš daudz uzmanības diskriminācijas jautājumiem. [25] Vienlaikus, lai gan hartā nav ietverts piespiedu darba definējums, tajā ir aprakstītas personu tiesības, ko tās bauda darba attiecību jomā, piemēram, tiesības uz taisnīgiem un piemērotiem darba apstākļiem, kā arī migrējošo darbinieku un viņu ģimeņu tiesības uz aizsardzību un palīdzību no darba devēja un valsts puses. [26]

Iekams pievērsties izsmeļošākam Krimināllikuma 154.¹ panta un 154.² panta satura apskatam, būtiski īsi aplūkot arī aspektus, kas saistīti cietušā izpratni cilvēku tirdzniecības gadījumā, proti, šī statusa piešķiršanu un praktiskajām īpatnībām.

Kriminoloģijā tiek uzskatīts, ka noziedznieks, upuris un noziedzīga nodarījuma situācija ir savstarpēji cieši saistīti elementi. Tie veido vienotu sistēmu, kas var pastāvēt tikai tad, ja ir šie elementi. [27] Jāpiekrīt uzskatam, ka «[n]eviens jau nevēlas kļūt par cietušo noziedzīgā nodarījumā, un risks kļūt par noziedzīga nodarījuma upuri iedzīvotāju vidū sadalās nevienmērīgi. Kļūšana par upuri ir process, kurā ir svarīgas sistemātiskas vides, demogrāfiskās un personīgās īpašības.» [28]

Līdz ar to ir «[j]āņem vērā, ka dažas personu grupas var kļūt par noziedzīga nodarījuma upuri sava fiziskā stāvokļa, dzimuma, vecuma, rakstura iezīmju dēļ. Cilvēku tirdzniecības viktimoloģiskajai prevencijai ir noteikta specifika, kas ir saistīta ar upura personību.» [29] Tādējādi, kvalificējot nodarījumu kā cilvēku tirdzniecību, sevišķi būtiska ir izpratne par cietušo un tā veiktajām darbībām konkrētajā tiesiskajā situācijā.

Atsevišķos avotos, kā jau ieskicēts iepriekš, tiek skaidrots, ka mūsdienās cilvēku tirdzniecība ir neaizsargātu cilvēku ekspluatācija peļņas un varas nolūkos, kuru «[...] veicina tiesību aktu nepilnības, nepilnības tiesību aktu piemērošanā, kā arī uzņēmējdarbības un sociālā prakse, kas pieļauj piespiešanu, krāpšanu un maldināšanu komercattiecībās un darba attiecībās.» [30] Mūsdienu verdzība rodas, ja apvienojas trīs faktori: 1) neaizsargāti cilvēki; 2) labvēlīga tiesiskā, sociālā un fiziskā vide; un 3) ekspluatācijas stratēģijas.

Raksturojot iemeslus, kas personām liek nonākt šādos apstākļos, tiek uzskatīts, ka «[...] cilvēki kļūst neaizsargātāki pret verdzību, kad pēkšņi mainās viņu situācija, piemēram, zaudējot darbu vai ienākumus, vai kad ir jāmaksā par dārgām veselības aprūpes procedūrām vai sociālajiem rituāliem, piemēram, kāzām vai bērnu ceremonijām. Mēs redzam, ka cilvēki kļūst neaizsargātāki,

kad pēkšņi mainās viņu vide – bruņota konflikta izcelšanās vai pārvietošanās dabas katastrofas dēļ. Un mēs redzam, ka neaizsargātība palielinās, kad iepriekš stabilā vidē parādās noziedzīgi ekspluatatori.» [31]

Cilvēku tirdzniecības upura identificēšana ir būtisks elements cilvēku tirdzniecības situācijas apstiprināšanai un raksturošanai.

Šīs darbības veic Valsts policija (atzīst personu par cietušo kriminālprocesā par cilvēku tirdzniecību) vai pakalpojuma sniedzēja izveidota speciālistu komisija (saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 334 «Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri»), kas, savukārt, izvērtē personas atbilstību cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem.

Biedrība «Centrs MARTA» un biedrība «Patvērums «Drošā māja»» kā valsts finansēto sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniedzēji un institūcijas, kurām ir tiesības veikt personas atbilstības cilvēku tirdzniecības kritērijiem izvērtēšanu, ir nozīmīgākie valsts institūciju sadarbības partneri, kuri pārstāv upura intereses un vajadzības cilvēku tirdzniecības novēršanas politikas veidošanas un īstenošanas procesā: «Šīs divas nevalstiskās organizācijas nenogurstoši pārstāv cilvēku tirdzniecības upuru tiesības politikas plānošanas un normatīvo aktu izstrādē. Nevalstiskās organizācijas tika iesaistītas priekšlikumu sniegšanā un viedokļu nodrošināšanā, ņemot vērā, ka sociālo pakalpojumu sniedzēji kopš 2002. gada ir uzkrājuši nozīmīgu institucionālo pieredzi cilvēku tirdzniecības upuru identificēšanā, kā arī atbalsta un sociālo pakalpojumu sniegšanā cilvēku tirdzniecības upuriem.» [32]

Aspektā par pakalpojuma sniedzēja izveidotas speciālistu komisijas veiktā novērtējuma objektivitātes pietiekamību vai, gluži pretēji, trūkumiem jāņem vērā šāds apgalvojums – «Latvijas institūcijas, atzīstot, ka izmeklēšana nav mazāk svarīga komisijas darba sastāvdaļa, ir norādījušas, ka speciālistu komisijas darbs ir vērsts uz cilvēku tirdzniecības upura atbalstu un aizsardzību, novērtējot un novēršot iespējamus riskus. Atbilstoši minētajam galvenais iemesls speciālistu komisijas veidošanai ir nodrošināt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus cilvēku tirdzniecības upuriem. Tāpat līdz šim speciālistu komisijas veiktā personas atbilstības cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem izvērtējuma rezultātā nav uzsākts neviens kriminālprocess par cilvēku tirdzniecību. Līdzšinējā prakse apliecina, ka gadījumos, kad sociālā pakalpojuma sniedzēja redzeslokā ir nonācis potenciālais cilvēku tirdzniecības upuris, pakalpojumu sniedzējs nekavējoši sazinās ar un informē Valsts policiju, kura veic nepieciešamās darbības, lai izvērtētu iespējas ierosināt kriminālprocesu un personu atzīt par cietušo, kā rezultātā nav nepieciešamība veidot speciālistu komisiju, lai novērtētu personas atbilstību cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem. Līdz ar to Valsts policijas pārstāvis svītrots no Pakalpojuma sniedzēja izveidotās komisijas sastāva.» [33]

Oficiāli identificēts cilvēku tirdzniecības upuris ir tiesīgs saņemt sociālās rehabilitācijas pakalpojumu par valsts budžeta līdzekļiem. [34]

Latvijā saistībā ar cilvēku tirdzniecībā iespējami cietušām personām izmanto jēdzienus – cietušais, liecinieks un upuris. [35]

Ja persona ir atzīta par cietušo kriminālprocesa ietvaros, tad izmanto jēdzienu «cietušais».

Ja personu par upuri atzīst pakalpojuma sniedzēja izveidotā speciālistu komisija, tad pareizi būtu lietot jēdzienu «upuris».

«Cilvēku tirdzniecības upuris» ir juridisks jēdziens, tas nav personas raksturojums, stāvoklis vai pazīme. Šajā ziņā tiek skaidrots, ka «[i]estādes ir atbildīgas par to, ka persona tiek atzīta par cilvēku tirdzniecības upuri, un no personas nedrīkst gaidīt vai pieprasīt, ka persona pati jutīsies vai uzvedīsies kā «upuris» (tas nozīmē, ka persona ir pilnīgi atkarīga no kāda cita palīdzības un aizsardzības). Tāpat nedrīkst pieprasīt vai gaidīt pateicību. Tomēr ir ļoti svarīgi precīzi identificēt potenciālos upurus.» [36]

Ja persona kriminālprocesā par cilvēku tirdzniecību ar procesa virzītāja lēmumu ir atzīta par cietušo vai, ja attiecīgā persona nevēlas, lai to atzīst par cietušo, tai tiek piešķirts liecinieka statuss un attiecīgajai personai pēc pakalpojuma beigām ir tiesības papildus saņemt atbalstu saistībā ar uzsākto kriminālprocesu. [37]

Saistībā ar minēto apstākli atsevišķos pētījumos pausts viedoklis, ka «[t]ai pat laikā nevar arī izteikt viennozīmīgu apgalvojumu tam, ka pakalpojumu sniedzējs, kurš atbilstoši Ministru kabineta 2019. gada 16. jūlija noteikumos Nr. 344 «Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri» minētajiem kritērijiem, ir atzinis par cilvēku tirdzniecības upuriem personas, kuras šim statusam neatbilst. Jānorāda, ka, lai gan augstāk minēto Ministru kabineta noteikumu 11. punktā ietvertie kritēriji ir līdzīgi tam, kas minēts Krimināllikuma 154.2 pantā, tomēr upura statusa piešķiršana nav pielīdzināma atzīšanai par cietušo kriminālprocesā. Līdz ar to pastāv iespēja, ka atsevišķos gadījumos par cilvēku tirdzniecības upuriem ir atzītas personas, kas lai gan ir tikušas pakļautas darba ekspluatācijai, tomēr nav cietušas no darba ekspluatācijas smagākās formas – cilvēku tirdzniecības» [38] [autoru izcēlums].

Tādējādi konstatējams, ka personas atzīšana par cilvēku tirdzniecības upuri vēl nepierāda ekspluatācijas nolūku Krimināllikuma 154.2 panta trešās daļas izpratnē. Uz šo apstākli uzmanību vēršusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa. [39]

Vērtējums par cietušā piekrišanas lomu cilvēku tirdzniecības gadījumā ir strīdīgs tālab, ka normatīvais ietvars un tiesu prakse šajā jautājumā ir neviennozīmīga un nereti pat pretrunīga.

Cilvēku tirdzniecības nozieguma tiešais apdraudējuma objekts ir personas brīvība un neaizskaramība, kas nozīmē, ka Krimināllikuma 154.1 pants kvalificējams, ja persona tikusi pakļauta un ekspluatēta pret savu gribu, bez piekrišanas, bieži vien izmantojot viltu vai personas atkarību no vainīgā vai ievainojamības vai bezpalīdzības stāvokli. Arī Iekšlietu ministrija

uzsvērusi, ka «[...] cilvēku tirdzniecības upura piekrišana paredzētajai ekspluatācijai netiek ņemta vērā, ja persona jebkādā veidā ir piespiesta vai maldināta un tieši šo spaidu vai maldu ietekmē ir piekritusi veikt ekspluatējošās darbības. Savukārt maldu dēļ persona var piekrist kādai no ekspluatācijas formām, nesaprotot, ka tiks izmantota» [40].

Līdz ar to, lai gan nav strīda, ka persona, kas faktiski cietusi no kāda nodarījuma, pēc būtības nevar piekrist šo darbību veikšanai vai vēršanai pret to, būtiski ir vērtēt to, vai persona apzinājās to, ka tā veiks darbu, iespējams, grūtos apstākļos, bet tas nav noticis jebkādu piespiedu elementu ietekmē. Citiem vārdiem, vienīgi aizliegto līdzekļu pielietošana personīgās brīvības ierobežošanai piekrišanu padara nederīgu.

Informatīvos nolūkos vienīgi vēlreiz jāatzīmē, ka cietušā piekrišanai nepiemīt nekāda nozīme vienīgi gadījumos, kad nodarījums bijis vērsts pret nepilngadīgu personu. [41] Savukārt pieaugušā piekrišanai nav būtiskas nozīmes vien tad, ja persona piekritusi ierobežojošos apstākļos. [42]

Starptautiskā Darba organizācija uzsvērusi, ka attiecībā uz piespiešanu veikt darbu un korelāciju ar personas (upura) piekrišanu būtiski konstatēt to, vai darbiniekam patiešām nebija racionālu un efektīvu iespēju atteikties no darba veikšanas un atsaukt savu vēlmi jeb piekrišanu veikt konkrēto darbu. [43]

Atbilstoši globālajai nostādnei par cietušā piekrišanas aspektiem jānorāda – ja cietušās personas griba iesaistīties, piemēram, darba veikšanā nav tikusi mākslīgi deformēta, pielietojot kādu no aizliegtajiem līdzekļiem nav iespējams runāt par cilvēku tirdzniecību kā noziedzīgu nodarījumu. [44]

Cita starpā piekrišanas izpratnes kontekstā ir jāņem vērā psiholoģijas zinātnē pazīstamais «kritiskās domāšanas» koncepts un tā saistība ar cietušo *psihotipu* un prezumpcijas atzīšanu par cilvēka prāta racionalitāti.

Kritiskā domāšana ir pieejamo faktu, pierādījumu, novērojumu un argumentu analīze, lai, izmantojot racionālu, skeptisku un objektīvu analīzi un vērtējumu, formulētu spriedumu. Kritiskās domāšanas pielietojums ietver pašvadītus, pašdisciplinētus, paškontrolētus un paškorektīvus prāta paradumus, tāpēc kritiski domājošs cilvēks ir cilvēks, kurš praktizē kritiskās domāšanas prasmes vai ir apmācīts un izglītots tās disciplīnās. Kritiski domājoša cilvēka prāts ietver cilvēka intelektuālās spējas un personības iezīmes. Kritiskā domāšana paredz piekrišanu stingriem izcilības standartiem un apzinīgu prasmi tos izmantot efektīvā komunikācijā un problēmu risināšanā, kā arī apņemšanos pārvarēt egocentrismu un sociocentrismu.

Citiem vārdiem – kā pamata redzesleņķis ir jāpieņem izpratne, ka jebkura persona racionāli būs spējīga izvērtēt tos apstākļus, kādos tā piekrīt veikt darbu, zinot gan darba raksturu, gan īpatnības.

Vienlaikus šajā kontekstā ir jāatzīmē, ka ne visiem sabiedrības locekļiem raksturīga vienāda izpratne vai spēja novērtēt situāciju un apstākļus. Par to liecina vienā no cilvēku tirdzniecības fenomenam veltītajos pētījumos norādītais vērtējums – «Valsts policijas eksperti arī norāda, ka visiem cietušajiem ir atšķirīga izpratne gan par izglītību un gan par darba pieredzi: «Specifika ir tāda, ka aptaujāti, visi cietušie apgalvo, ka viņiem ir augstākā izglītība, vai pat divas augstākās izglītības. Diemžēl pēc viņu uzvedības un situācijām, kādās viņi ir nokļuvuši, to nevar secināt. Tas pats ir ar darba pieredzi. Ir ļoti atšķirīga izpratne par terminu «darba pieredze». Valstīs, no kurām nāk cietušās personas, ar darba pieredzi saprot to, ko cilvēks ir redzējis, kā to dara.»» [45]

Skaidrojot šīs uzskatu un apziņas atšķirības, norādīts, ka «[...] darbā iekārtošanās praksi ietekmē un arī nosaka kultūra un tās dažādie aspekti. Tadžikistānā, Uzbekistānā un Indijā darbs tiek meklēts caur personai tuviem cilvēkiem (radniekiem, draugiem) un to paziņām. Vienošanās pamatā ir uzticēšanās, kas nosaka, ka informāciju nav nepieciešams pārbaudīt, kā arī nav nepieciešama formāla vienošanās (piemēram, līguma parakstīšana vai došanās uz darba interviju) procedūra. Minētās kultūru atšķirības ir tās, kas atvieglo darbaspēka ekspluatāciju (persona nelūdz darba līgumu, persona uzticas, nepārbaudot informāciju), kas kombinācijā ar personas slikto finansiālo stāvokli un visbiežāk zemo izglītības līmeni, rada piemērotus apstākļus potenciālo upuru vervēšanai.» [46]

Vienlaikus atzīmēts, ka arī reliģiskie priekšstati ietekmējot risku uztveri, proti, pazeminot spēju adekvāti tos novērtēt. [47]

2019. gada 16. jūlija Ministru kabineta noteikumi Nr. 344 «Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri» (turpmāk – Ministru kabineta noteikumi Nr. 344) cita starpā paredz kritērijus personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri.

Kā jau atzīmēts iepriekš, personas atzīšana par cilvēku tirdzniecības upuri atbilstoši šiem kritērijiem vēl nepierāda darba ekspluatācijas nolūku Krimināllikuma 154.² panta trešās daļas izpratnē.

Ministru kabineta noteikumu Nr. 344 11. punktā nostiprināts, ka persona atbilst cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem, ja: «11.1. tika savervēta, pārvesta, nodota vai saņemta, slēpta, nolaupīta vai pārdota, nedrīkstēja brīvi izvēlēties savu dzīves vietu; 11.2. bijusi atkarīga no cilvēku tirgotājiem ģimenes, radniecības, darba, parādsaistību dēļ, pret personu tika izmantota vardarbība, draudi, izmantots personas ievainojamības vai bezpalīdzības stāvoklis, persona tika maldināta, tika turēta ieslodzījumā un izolēta no ārpusaules un saskarsmes ar citiem cilvēkiem vai tika pastāvīgi kontrolēta, vai ārpus darba vietas varēja uzturēties tikai darba devēja pavadoībā; 11.3. bija iesaistīta prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā, bija nodarbināta pret pašas gribu, pēc brīvas gribas nevarēja pamest vai mainīt nodarbošanos, persona turēta verdzībā, kalpībā vai citās tām līdzīgās nebrīves formās, personai nelikumīgi izņemti audi vai orgāni.»

Pārbaudot hipotētisko cilvēku tirdzniecības upuri, Ministru kabineta noteikumu Nr. 344 1. pielikums paredz konstatēt to, kādas ^[1.] darbības, ^[2.] līdzekļi un ^[3.] ekspluatācijas nolūks ir fiksējami konkrētajā faktiskajā situācijā. Izstrādājot šos noteikumus, arī to anotācija tika sevišķi uzsvērts – «[s]askaņā ar Palermo protokolu CT [cilvēku tirdzniecību – *autoru piezīme*] veido trīs elementi – darbība, līdzekļi un mērķis» [48]. Vēl jo vairāk – «[...] pret pilngadīgām personām ir jābūt veiktiem visiem trim kritērijiem.» [49]

Tādējādi, pilnībā pārņemot Palermo protokola saturu, Ministru kabineta noteikumu Nr. 344 1. pielikumā ir paredzēta prasība konstatēt visus trīs elementus, lai identificētu personas iespējamo atbilstību cilvēku tirdzniecības upura statusam. Savukārt Ministru kabineta noteikumu Nr. 344 2. pielikumā ir atklāti šo jēdzienu skaidrojumi, kuru esība katrā konkrētā gadījumā ir jānoskaidro speciālistu komisijai, kas veic novērtējumu. Atbilstoši 2. pielikuma saturam nepieciešams fiksēt apstākļus, kas objektīvi apstiprinātu katra no iepriekš norādīto trīs elementu esību.

Publikāciju turpinājumā autori ir iecerējuši pievērsties šo elementu satura atklāšanai un praktiskās identifikācijas problēmaspektiem.

- [1] Eiropas Parlamenta 2016. gada 12. maija rezolūcija par 2011. gada 5. aprīļa Direktīvas 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību īstenošanu dzimumu līdztiesības aspektā (2015/2118(INI)), A. punkts. Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0227_LV.pdf?redirect [aplūkots 27.02.2024.]
- [2] Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 17. janvāra spriedums lietā *J. and Others v. Austria*, pieteikums Nr. 58216/12, para. 103.–107.
- [3] Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2021. gada 7. oktobra spriedums lietā *Zoletic and Others v. Azerbaijan*, pieteikums Nr. 20116/12, para. 146.–155.
- [4] Vilks A., Kipāne A. Cilvēku tirdzniecība: kriminoloģiskās problēmas. *Socrates*, 2019, Nr. 1 (13), 52. lpp.
- [5] 2002. gada 25. aprīļa likums “Grozījumi Krimināllikumā”. *Latvijas Vēstnesis*, 09.05.2002., Nr. 69.
- [6] 2004. gada 16. decembra likums “Grozījumi Krimināllikumā”. *Latvijas Vēstnesis*, 28.12.2004., Nr. 208.
- [7] Burda R., Janevics R., Gromovs J., Zalcmāne S. Cilvēku tirdzniecības noziegumu izmeklēšanas metodoloģija. Rīga: IOM, 2009, 156. lpp. un turpmāk.
- [8] Eiropas Padomes Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. *Latvijas Vēstnesis*, 12.02.2008., Nr. 23.
- [9] Tiesu prakse krimināllietās par cilvēku tirdzniecību. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2014, 7. lpp.
- [10] Krimināllikuma 154.¹ pants (cilvēku tirdzniecība) un 165.¹ pants (personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai). Tiesu prakses apkopojums (2014.–2023. septembris). Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2023, 14. lpp.
- [11] Krimināllikuma 154.¹ pants (cilvēku tirdzniecība) un 165.¹ pants (personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai). Tiesu prakses apkopojums (2014.–2023. septembris). Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2023, 14.–15. lpp.
- [12] Tiesu prakse krimināllietās par cilvēku tirdzniecību. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2014, 30. lpp.
- [13] Krimināllikuma 154.¹ pants (cilvēku tirdzniecība) un 165.¹ pants (personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai). Tiesu prakses apkopojums (2014.–2023. septembris). Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2023, 14. lpp.
- [14] Krastiņš U, Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Otrās papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 428. lpp.
- [15] Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 20. novembra lēmums lietā SKK-544/2013.

- [16] Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 466. lpp.
- [17] Konvencija par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo personu puses novēršanu. Latvijas Vēstnesis, 23.02.2006., Nr. 32.
- [18] 2004. gada 7. aprīļa likums «Par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokolu par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to». Latvijas Vēstnesis, 28.04.2004., Nr. 66.
- [19] Cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšana izraidīšanas procesā. Rīga: Latvijas Republikas tiesībsargs, 2020, 15. lpp.
Pieejams: https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/migrate_2022/content/cilvtirdzn_makets_janv4_1609917884.pdf [aplūkots 03.03.2024.]
- [20] Eiropas Padomes Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. Latvijas Vēstnesis, 12.02.2008., Nr. 23.
- [21] Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/36/ES (2011. gada 5. aprīlis) par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI. OV L 101, 15.04.2011., 1./11. lpp. (BG, ES, CS, DA, DE, ET, EL, EN, FR, IT, LV, LT, HU, MT, NL, PL, PT, RO, SK, SL, FI, SV) Īpašais izdevums horvātu valodā: Nodaļa 19 Sējums 013, 180.–190. lpp.
- [22] Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/36/ES (2011. gada 5. aprīlis) par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI., preambulas 3. punkts.
- [23] Lisabonas līgums, ar ko groza līgumu par Eiropas savienību un Eiropas kopienas dibināšanas līgumu. Latvijas Vēstnesis, 28.05.2008., Nr. 82.
- [24] Eiropas Sociālā harta. Latvijas Vēstnesis, 18.12.2001., Nr. 183.
- [25] Drozdova T. Piespiedu darba aizliegums starptautiskajās un Latvijas tiesībās. Rīga: Latvijas Universitāte, 2020, 23. lpp.
- [26] Drozdova T. Piespiedu darba aizliegums starptautiskajās un Latvijas tiesībās. Rīga: Latvijas Universitāte, 2020, 23. lpp.
- [27] Vilks A., Kipāne A. Cilvēku tirdzniecība: kriminoloģiskās problēmas. Socrates, 2019, Nr. 1 (13), 53. lpp.
- [28] Vilks A., Kipāne A. Cilvēku tirdzniecība: kriminoloģiskās problēmas. Socrates, 2019, Nr. 1 (13), 53. lpp.
- [29] Vilks A., Kipāne A. Cilvēku tirdzniecība: kriminoloģiskās problēmas. Socrates, 2019, Nr. 1 (13), 53. lpp.
- [30] Fighting Modern Slavery and Human Trafficking Online Training Certificate Reading Materials. ACAMS, 2020, p. 16. Pieejams: <https://www.acams.org/en/training/certificates/fighting-modern-slavery-and-human-trafficking-part-1> [aplūkots 06.03.2024.]
- [31] Fighting Modern Slavery and Human Trafficking Online Training Certificate Reading Materials. ACAMS, 2020, p. 16. Pieejams: <https://www.acams.org/en/training/certificates/fighting-modern-slavery-and-human-trafficking-part-1> [aplūkots 06.03.2024.]
- [32] Ministru kabineta 2021. gada 28. septembra rīkojums Nr. 690 «Par Cilvēku tirdzniecības novēršanas plānu 2021.-2023. gadam». Latvijas Vēstnesis, 1.10.2021., Nr. 190.
- [33] Ministru kabineta noteikumu projekta «Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri» sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 5. lpp. Pieejams: https://likumi.lv/wwwraksti/ANOTACIJAS/TAP/2019_07/LMANOT_050619_CT.1222.DOCX [aplūkots 28.02.2024.]
- [34] Trešo valstu valstspiederīgo – cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšana, identificēšana un aizsardzība. Ziņojums par situāciju Latvijā. Rīga: Eiropas migrācijas tīkls, 2021, 23. lpp. Pieejams: https://www.emn.lv/wp-content/uploads/2021/11/EMN-study-on-victims-of-THB_-Common-Template_Final-version_LATVIA_LV-1-1.pdf [aplūkots 06.03.2024.]
- [35] Trešo valstu valstspiederīgo – cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšana, identificēšana un aizsardzība. Ziņojums par situāciju Latvijā. Rīga: Eiropas migrācijas tīkls, 2021, 23. lpp. Pieejams: https://www.emn.lv/wp-content/uploads/2021/11/EMN-study-on-victims-of-THB_-Common-Template_Final-version_LATVIA_LV-1-1.pdf [aplūkots 06.03.2024.]
- [36] Vadlīnijas pašvaldībām «Stiprinot pašvaldību darbību pret cilvēku tirdzniecību», 31. lpp. Pieejams: <http://trafficking.lv/lv/vadlinijas-pasvaldibam-stiprinot-pasvaldibu-darbibu-pret-cilveku-tirdzniecibu/101> [aplūkots 06.03.2024.]
- [37] Trešo valstu valstspiederīgo – cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšana, identificēšana un aizsardzība. Ziņojums par situāciju Latvijā. Rīga: Eiropas migrācijas tīkls, 2021, 23. lpp. Pieejams:

- https://www.emn.lv/wp-content/uploads/2021/11/EMN-study-on-victims-of-THB_-Common-Template_Final-version_LATVIA_LV-1-1.pdf [aplūkots 06.03.2024.]
- [38] Godmane I. Kāpēc Latvijā ir tik neliels skaits kriminālietu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā? 26.–27. lpp. Pieejams: http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/cape_projekts_izpetes_darbs_nr.2.pdf [aplūkots 29.02.2024.]
- [39] Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2020. gada 25. jūnija spriedums lietā *S.M. v. Croatia*, pieteikums Nr. 60561/14, para. 323.
- [40] Cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšana izraidīšanas procesā. Rīga: Latvijas Republikas tiesībsargs, 2020, 16. lpp. Pieejams: https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/migrate_2022/content/cilvtirdzn_makets_janv4_1609917884.pdf [aplūkots 03.03.2024.]
- [41] Model Legislative Provisions Against Trafficking in Persons, 2020, p. 41. Pieejams: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2020/TiP_ModelLegislativeProvisions_Final.pdf [aplūkots 03.03.2024.]
- [42] Apmācību kurss «Cilvēktirdzniecības atpazīšana, izmeklēšana, novēršana kā efektīvs ierocis noziedzīgā fenomena izskaušanai», 6. lpp. Pieejams: https://www.tm.gov.lv/sites/tm/files/riga26-27092013hadden_2_lv.pdf [aplūkots 03.03.2024.]
- [43] International Labour Organization. A global alliance against forced labor. Geneva, 2005, p. 6. Pieejams: <https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc93/pdf/rep-i-b.pdf> [aplūkots 05.03.2024.]
- [44] Sk. arī: Model Legislative Provisions Against Trafficking in Persons, 2020, p. 40. Pieejams: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2020/TiP_ModelLegislativeProvisions_Final.pdf [aplūkots 03.03.2024.]
- [45] Miruškina G. Izpētes darbs par tēmu «Kā cilvēki tiek vervēti darbam Latvijā: saistība starp darbā pieņemšanas praksēm un cilvēku tirdzniecību darbaspēka ekspluatācijas nolūkā», 28. lpp. Pieejams: http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/cape_petijums_latvija_vervesana.pdf [aplūkots 29.02.2024.]
- [46] Miruškina G. Izpētes darbs par tēmu «Kā cilvēki tiek vervēti darbam Latvijā: saistība starp darbā pieņemšanas praksēm un cilvēku tirdzniecību darbaspēka ekspluatācijas nolūkā», 31. lpp. Pieejams: http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/cape_petijums_latvija_vervesana.pdf [aplūkots 29.02.2024.]
- [47] Miruškina G. Izpētes darbs par tēmu «Kā cilvēki tiek vervēti darbam Latvijā: saistība starp darbā pieņemšanas praksēm un cilvēku tirdzniecību darbaspēka ekspluatācijas nolūkā», 32. lpp. Pieejams: http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/cape_petijums_latvija_vervesana.pdf [aplūkots 01.03.2024.]
- [48] Ministru kabineta noteikumu projekta «Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri» sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 5. lpp. Pieejams: https://likumi.lv/wwraksti/ANOTACIJAS/TAP/2019_07/LMANOT_050619_CT.1222.DOCX [aplūkots 28.02.2024.]
- [49] Ministru kabineta noteikumu projekta «Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri» sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 5. lpp. Pieejams: https://likumi.lv/wwraksti/ANOTACIJAS/TAP/2019_07/LMANOT_050619_CT.1222.DOCX [aplūkots 28.02.2024.]